HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII... – O TRADUCERE DIN LIMBA GREACĂ

MIOARA SĂCRIERU-DRAGOMIR

I. 1. Politica dusă de Principatele Române în secolul al XVII-lea a avut, firește, consecințe și în planul culturii, esențială fiind, în acest sens, mutația dinspre modelul slavon spre cel grecesc. Unul dintre aspectele – insuficient studiate – care reflectă preocuparea intelectualilor români, laici și clerici, pentru viața spirituală bizantină și postbizantină, îl reprezintă traducerea cronografelor. Diferite de istoriile (bizantine)[1] și de letopisețe (cum sunt cele moldovenești și muntenești), *cronografele*, scrise în greaca vorbită de clasele mediu instruite, constituie o specie bizantină, de regulă în proză, de mare întindere, în care evenimentele sociale, politice, religioase, curiozități din istoria universală, fenomene ale naturii etc., prezentate începând cu facerea lumii, sunt integrate universului religios, trecut prin filtrul viziunii moral-creștine a autorului.

2. În limba română s-au tradus și cronografe slave, de proveniență rusească, mai ales în secolul al XVIII-lea, dar interesul pentru cronografele grecești a fost mult mai accentuat, după cum se poate deduce din numărul mare de manuscrise păstrate, cele mai multe copii ale traducerilor, efectuate între secolele al XVII-lea și al XIX-lea[2].

Pe teritoriul românesc au circulat trei tipuri de cronografe grecești[3]: „tipul Kigalas" (Matheos Kigalas), „tipul Dorotei" (Dorotheos al Monemvasiei) și așa-numitul „tip Danovici", traducere a scrierii lui Kigalas, cu adăugiri din Dorotei.

---

[1] Vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I", 1939, p. 54, și Mihail Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976–1077)*, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, traducere de Radu Alexandrescu, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 5.

[2] Vezi Iulian Ștefănescu, în *Opere istorice*, cap. *Cronografele românești: tipul Danovici. Partea I*, București, Biblioteca „Revistei istorice române", 1942, p. 172. Cronografele bizantine suscită interes și în zilele noastre, după cum ne demonstrează traducerea relativ recentă a lui Radu Alexandrescu (vezi nota 1).

[3] Vezi D. Russo, *op. cit.*, unde sunt citate și titlurile complete ale acestor cronografe. Clasificarea este reluată de Iulian Ștefănescu, *op. cit.*, și de Doru Mihăescu, *Cronografele românești (cu privire specială asupra tipului Danovici)*, I, II, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte", seria IV, tomul I, 1977–1978, p. 45–77; tomul II, 1979–1980, p. 127–165.

ALIL, t. XLII – XLIII, 2002 – 2003, București, p. 37–45

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

Cronograful lui Kigalas a fost tradus în 1689 de mitropolitul Dosoftei, în timpul exilului în Polonia, iar traducerea *Cronografului* lui Dorotheos al Monemvasiei s-a făcut ceva mai devreme, în 1684, de către un cărturar muntean necunoscut şi de preotul Vasile Grid, de la biserica „Sf. Nicolae" din Şcheii Braşovului[4]. *Cronograful* „tip Danovici" a fost tradus în perioada 1650–1683[5], în Moldova. Identificarea traducătorului rămâne încă o problemă filologică dificilă; ea a primit în timp trei soluţii, susţinute prin argumente fie insuficiente, fie neconvingătoare: 1. traducerea a fost atribuită integral tretilogofătului Pătraşco Danovici[6]; 2. doar prima parte (până la f. 271) s-a considerat că e posibil să fi fost tradusă de Danovici[7]; 3. s-a susţinut că traducerea a fost realizată, în întregime, de mitropolitul Dosoftei[8]. Dacă paternitatea traducerii *Hronografului den începutul lumii...* este o problemă controversată, studiul lingvistic (se ia în discuţie aici prototipul copiilor cronografului, aflat în ms. *3517* BAR) şi comparaţia cu textul grecesc pot caracteriza această traducere ca *proces* (ca act referitor la activitatea traducătorului) şi ca *produs* (textul în sine)[9] şi, implicit, pot oferi indicii despre personalitatea traducătorului/ traducătorilor. Lucrarea de faţă se referă la câteva aspecte legate de traducere, în accepţiile precizate.

3. În perioada veche a culturii române nu a existat o preocupare teoretică pentru metodă sau pentru taxinomie în domeniul traducerii, aşa cum a fost în cultura spaniolă sau în cea germană[10], de pildă. Cu excepţia restricţiilor referitoare la traducerea textului biblic în limbile vernaculare, care e posibil să fi circulat şi printre traducătorii români[11], nu sunt indicii ca aceştia să fi avut cunoştinţă despre

[4] Vezi Doru Mihăescu, *art. cit.*; idem, *Observaţii asupra versiunilor româneşti ale cronografului lui Dorotei al Monemvasiei*, în „Revista de istorie şi teorie literară", XXXIX, nr. 3–4, 1991, p. 259–282.

[5] Vezi N. A. Ursu, *Ediţia cronografului numit „tip Danovici" şi problema paternităţii traducerii lui*, în „Cronica", XXXIV, (1999), serie nouă, p. 12–13.

[6] Vezi *Cronograf tradus din greceşte de Pătraşco Danovici*, ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de Gabriel Ştrempel, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.

[7] Iulian Ştefănescu, în *op. cit.*, p. 172, vorbind despre ms. *3517*, prototipul copiilor cronografului „tip Danovici", ajunge la concluzia că prima parte a ms. (până la f. 271) este un autograf, dar nu formulează explicit numele traducătorului.

[8] Vezi N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica", XI, 1976, p. 4–5; idem, *Paternitatea cronografului numit „tip Danovici"*, în „Cronica", XXXVII, 2002, nr. 2, p. 10–11 şi XXXVIII, 2003, p. 12–13; idem, *art. cit. supra* (nota 5). Şi Doru Mihăescu, în *Cronografele româneşti...*, p. 165, ajunge la aceeaşi concluzie: „având în vedere ansamblul faptelor, considerăm mai importante, deocamdată, argumentele favorabile paternităţii mitropolitului. Traducerea a putut fi efectuată de Dosoftei în tinereţe".

[9] Vezi Roger T. Bell, *Teoria şi practica traducerii*, traducere de Cătălina Gazi, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

[10] Vezi Eugenio Coseriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoria de la traducción*, în vol. *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoria y metodologia lingüística*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, p. 237–238.

[11] Vezi Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1995, p. 17; Mircea Roşian, *Probleme de tehnica traducerii în* ***Biblia de la Bucureşti***, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", nr. 7 (1988), hrsg. von Paul Miron, Freiburg/München, 1988, p. 244.

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

existența unei teorii prescriptive sau descriptive[12] în domeniu. Ceea ce conștientizaseră învățații români era necesitatea traducerii textelor importante din literatura universală în limba română, în primul rând a textelor sacre. Vagile referiri teoretice la acest aspect, din prefețele traducerilor mitropoliților Simion Ștefan și Dosoftei, a preotului Ioan Zoba din Vinț, a boierilor Greceanu ș. a. reprezintă, în sumă, concluzii ale experiențelor proprii, constând în mărturisirea dificultăților de a exprima în românește conținutul textelor traduse și în succinte lămuriri despre modul în care au fost ele rezolvate.

4. În cazul *Hronografului...*, inexistența regulilor de traducere, respectiv lipsa restricțiilor, a favorizat manifestarea liberă a competenței lingvistice a traducătorului[13] și, mai mult, a talentului său literar. În repetate rânduri, păstrând ca nucleu informația din textul grecesc, traducătorul operează adaosuri sau omisiuni la nivel de frază, iar la nivelul macrostructural, al textului, amplifică sau concentrează pasaje întregi. Dacă e să se caracterizeze printr-un termen consacrat această traducere, bine cunoscuta opoziție literar/literal aplicată traducerilor, în genere discutabilă, după cum arată Coșeriu[14], devine cu totul inoperantă. Pentru definirea traducerii *Hronografului...* ca proces (ca act) și în același timp ca text, considerăm că trebuie avută în vedere distincția coșeriană *transposición* (transpunere) – *el traducir* (actul complex al traducerii). Din această perspectivă, textul în discuție nu este o simplă transpunere, o stabilire de corespondențe între semnificații a două limbi, ci este o traducere mult mai complexă, de multe ori o interpretare a textului grecesc, care presupune ceea ce înțelege Coșeriu prin *el traducir*: „puede comportar, según los casos: creación de equivalencias (es décir de nuevos significados y de nuevas expresiones de la lengua de llegada), adopción, adaptación, explicación analitica de significados de la lengua de partida y comentario o aclaración (este ultimo fuera del texto, o, eventualmente, en el texto mismo de la traducción)"[15].

Această manieră de a traduce constituie efectul preocupării constante a traducătorului de a reda informația din textul grecesc într-o formă cât mai clară și mai familiară cititorului român. Traducerea, *ca proces*, a putut fi realizată datorită capacității traducătorului de a intui traseul firesc/adecvat al trecerii de la un cod lingvistic la altul, și anume *utilizând semnificații ca instrumente în procesul stabilirii și redării desemnării, al captării și exprimării sensului; nu se traduc semnificații, se traduc texte*[16]. Acest fapt implică, în raport cu textul original, o

[12] Vezi Roger Bell, *op. cit.*, p. 28–30.

[13] Vezi Eugen Coșeriu, *Competența lingvistică. Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, publicate în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XXXIII, 1992–1993, p. 27–49.

[14] Vezi Eugen Coșeriu, *Lo erróneo...*, p. 237–239.

[15] *Ibidem*, p. 235 (*el traducir* „poate presupune, în funcție de situație: creare de echivalențe (adică de noi semnificați și de noi expresii în limba de sosire), adoptare, adaptare, explicare analitică a semnificaților din limba de plecare și comentariu sau lămurire (acesta din urmă în afara textului sau, eventual, chiar în textul traducerii)" [trad. n.]).

[16] Vezi Eugen Coșeriu, *Competența...*, p. 42–44.

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

reorganizare a discursului la nivel sintactic, morfologic şi lexical. Astfel, traducerea ca *produs* (*textul* traducerii) reflectă mai cu seamă intenţia traducătorului de a comunica lămurit şi sugestiv textul grecesc. Analiza relevă un ansamblu de modalităţi concretizate într-o manieră de a traduce, care se manifestă prin: tendinţa de a aduce explicaţii suplimentare care exprimă, de multe ori, atitudinea traducătorului (cu vădit caracter moralist-educativ); de a introduce semnificaţi, în conformitate cu date din propria existenţă, care fac mai expresive dialogul, descrierea sau naraţiunea; de a glosa prin sinonim românesc sau/şi slav împrumuturile şi calcurile, care apar când este necesar să fie desemnate realităţi materiale sau spirituale necunoscute (descrierea clădirilor, a veşmintelor, exprimarea problemelor de dogmă ş. a.); de asemenea, opţiunea pentru resursele interne specifice limbii din epocă (se include aici şi elementul slav, familiar atunci categoriei culte) în locul împrumutului. Pentru a sublinia dificultatea de a opera selecţii în cadrul sistemului limbii din acea vreme în cazul traducerii unui astfel de text, este necesar să se precizeze că diversitatea subiectelor abordate în cronograf – viaţa cotidiană, realitatea istorică, instrumente de luptă, evenimente, fenomene ale naturii, chestiuni profunde de dogmă, ritual ortodox, ebraic ş. a. – reprezintă tot atâtea domenii, greu de transpus dintr-un cod lingvistic de lungă tradiţie, cum este cel grecesc, în codul lingvistic al românei, limbă literară aflată în secolul al XVII-lea în prima fază a formării sale.

Intenţia şi efortul traducătorului, concentrate spre o permanentă clarificare a conţinutului, apar dublate de preocuparea pentru exprimarea directă sau indirectă a propriei atitudini faţă de evenimente, fenomene, personaje etc., fapt care creează o situaţie, dacă nu inedită, cel puţin întâlnită mai rar în domeniul traducerii: relaţia text tradus–receptor devine o *comunicare integrală*, la nivelul traducător–text tradus–receptor (analoagă relaţiei autor–text–receptor). Astfel se explică de ce *Hronograful...* a lăsat impresia de scriere originală unui bun cunoscător de limbă veche precum Eminescu, şi nu numai lui[17].

II. O serie de fapte de limbă prezente în textul de care ne ocupăm, determinate de procesul traducerii realizat în maniera amintită, vor fi discutate în cele ce urmează, pe baza distincţiei coşeriene *semnificaţie/desemnare/sens*[18]. Cele mai importante diferenţe între *Hronograf...* şi textul originar[19] poartă marca expresivităţii

[17] Vezi Iulian Ştefănescu, *op. cit.*, p. 141 şi 173.

[18] După Eugen Coşeriu, ceea ce au toate limbile în comun este „facultatea de *desemnare* a obiectelor, a lucrurilor şi a situaţiilor obiective, care pot fi [...] şi situaţii imaginare, însă totuşi obiective". Propriu fiecărei limbi este „delimitarea posibilităţilor de desemnare", numită *semnificaţie*, iar la nivelul discursului, ceea ce se interpretează nu este semnificaţia, ci, afirmă Coşeriu, „desemnarea şi semnificaţia, împreună, sunt din nou un semn cu un conţinut de ordin superior, conţinutul pe care-l numim *sens*" (în *Competenţa lingvistică*, p. 31, 40, 41). Pentru aplicarea acestei distincţii în teoria traducerii, vezi *Lo erróneo...*, p. 223.

[19] *Cronograful* din ms. *3517* reprezintă o traducere după *Cronograful* lui Matheos Kigalas, cu completări din *Cronograful* lui Dorotheos de Monemvasia. Însă, după cum a remarcat D. Russo,

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

sporite. Trebuie subliniat însă că intenţia expresivă se subordonează preocupării de *a comunica integral* cititorului român textul tradus[20]. Astfel:

– De multe ori sensul din textul grecesc este tradus prin semnificaţi cu o putere expresivă mai mare, pentru a exprima convingător faptele. De exemplu: Ἐσύναξαν πολλάς μυριάδας φουσάτα (τιβ′) (= Au strâns multe zeci de mii de oşti) este tradus *Au strâns multă* ***greime de oaste*** (f. 327[r]), în comparaţie cu traducerea mitropolitului Dosoftei, care urmează îndeaproape textul grecesc: *Strânsă multe* ***întunĕrece de oşti*** (f. 216[r])[21]. Sintagma *greime de oaste* nu este originală; ea mai apare, de pildă, la Neculce în forma: *Ş-au pornit* ***greimea oştii*** *în gios de la Râga*[22] (unde *greime* nu este însoţit de substantivul determinat *oaste* şi are înţelesul „cea mai mare, cea mai importantă parte a oştii")[23]. Firește, traducătorul cunoştea semnificaţia cuvântului μυριάδας „număr de zece mii de unităţi"[24]; Ἀπέθανον πολλαὶ μυριάδαις ἀνθρώπων (τκη′) (= Au murit mai multe zeci de oameni) este tradus în alt loc prin calcul semantic slav *tunĕrec*, obişnuit în epocă: *S-au omorât mai mult de* ***un tunĕrec*** *de oameni* (f. 348[r]); a fost selectată însă o sintagmă cunoscută, pentru a exprima informaţia fără echivoc şi sugestiv, în acelaşi timp.

– Sensul din textul grecesc este tradus în română printr-un număr mai mare de semnificaţi în raport cu numărul semnificaţilor din textul originar, fie din aceleaşi raţiuni de comprehensibilitate şi de expresivitate, fie numai pentru lămurirea textului. Astfel, Πάλιν ἦλθεν ὀργὴ παρὰ Θεοῦ χαλάζι καὶ φωτιά καὶ ἔβραζεν ἡ θάλασσα (τιβ′) (= A venit iarăşi urgie de la Dumnezeu, grindină şi foc, şi fierbea marea) este tradus: *Şi acolĕ iarăş le sosî urgie de la Dumnedzău,* ***furtună mare*** *şi ploaie cu piatră şi cu foc, atâta cât au fost hierbând marea cu* ***unde hierbinţ*** (f. 327[v]); în traducerea lui Dosoftei: *Şi le-au sosât urgie de la Dumnedzău,* ***smidă cu foc şi fierbĕ marĕ*** (f. 216[v]). Pe lângă *ploaie cu piatră şi cu*

---

op. cit., p. 88, „în aceste două cronografe găsim sute de pagini la fel, cuvânt cu cuvânt. Dar asemănarea cea mare între ele nu se datoreşte numai izvorului comun pe care îl utilizează amândoi. Cigala, desigur, a avut supt ochi şi *a utilizat cam fără jenă pe predecesorul său* [subl. n], deşi tipărea un cronograf pentru a concura tipăritura lui Dorotei". Pentru comparaţiile din lucrarea de faţă am verificat textele ambelor cronografe greceşti, dar textul de bază al traducerii fiind cel al lui Kigalas, am făcut referire la acesta, semnalând, acolo unde a fost necesar, diferenţele existente în textul lui Dorotheos de Monemvasia.

[20] Este necesar să precizăm, pentru evitarea unei posibile confuzii suscitate de cuvântul „integral", că traducătorul român nu traduce *Cronograful* lui Kigalas, respectiv pe al lui Dorotheos, în întregime. Evită, de exemplu, capitolele despre zeii greci.

[21] Citatele din traducerea mitropolitului Dosoftei sunt extrase din ms. *3456* BAR, reprezentând o copie din anul 1732.

[22] P. 187; cf. şi p. 207 şi 228.

[23] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită şi glosar de Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura Minerva, 1980.

[24] Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ştefan Stupca, Antiţa Augustopoulos-Jucan, coordonare şi redactare finală Lia Brad-Chisacof, *Dicţionar neogrec-român*, ediţia a 2-a adăugită şi revizuită, Bucureşti, Editura Demiurg, 2000, *s. v.*

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

foc, traducere a desemnărilor χαλάζι καὶ φωτιά, textul românesc conține semnificați care ajută la completarea sensului (mesajului): *furtună mare* și *au fost hierbând marea cu unde hierbinți*.

Un alt exemplu, din aceeași categorie Ἐδιέβαλον τὸν πατριάρχην [...] εἰς τὸν βασιλέα πῶς τὸν καταλαλεῖ καὶ ὑβρίζει (τκθ′) (= L-au defăimat pe patriarh [...] împăratului că-l vorbește de rău și-l ocărăște), unde sensul exprimat prin verbul καταλαλέω „parler contre" este tradus prin doi semnificați, respectiv două verbe (al doilea cu determinant): *Pârâră la împăratul pre patriarhul [...] dzâcând cumu-l clevetește și-l grăiește de rrău și-l suduiește pre împăratul* (p. 349[r]).

– Prin aceeași tehnică, în care expresivitatea se subordonează clarității, desemnarea și sensul exprimate printr-un singur semnificat în greceşte sunt traduse „dilatat" în textul românesc, printr-o parafrază conținând mai mulți semnificați. În textul: Καὶ τόσος μεγάλος καὶ βαρὺς χειμώνας ἔγινεν ὅτι ἕως ἡμέρας ρ ′δὲν ἐφανή ἡ γῆ ἀπὸ τὸ πολλὴν χιώνη ὁποῦ ἐσκέπασε τὴν γῆν (τιβ′) (= Și atât de mare și de grea iarnă a fost, încât 100 de zile nu s-a zărit pământul de sub zăpada multă care acoperise pământul), sensul semnificatului βαρὺς (1. „pesant, lourd"; 2. „fort, redoutable")[25] este tradus astfel: *Cădzu o iarnă mare, **atâta cât au fost omătul până den sus den genunchi** și stătu omătul acela mai mult de o sută de dzâle, de era pământul acoperit de omeț* (f. 327[r]). Celor două adjective-epitete la superlativ din textul grecesc, traducătorul le găsește un corespondent structurat diferit la nivelul semnificaților, insistând asupra sensului și desemnării. Desemnarea exprimată de adjectivul μεγάλος, referitoare la intervalul de timp, a fost tradusă prin echivalentul obișnuit, „mare". Adjectivul βαρὺς, care semnifică intensitatea, cu referire la trăsături „interne" ale fenomenului, este tradus printr-o parafrază, exprimată într-o circumstanțială consecutivă, *atâta cât au fost omătul până den sus den genunchi*, care conține adverbul indicator al superlativului, ca în textul grecesc (τόσος – *atâta (cât)*). Traducătorul a optat pentru această versiune din două motive: ea transmite integral și expresiv informația semantică din textul grecesc, apropiind optim cititorul de mesajul textului.

– Traducerea desemnării prin mai mulți semnificați în românește, față de textul grecesc, s-a făcut și din motive care țin exclusiv de comprehensibilitatea textului. În exemplul: ἦτον τοποτηρηταὶ τοῦ ἁγιοτάτου Σιλβέστρου πάπα Ρ ′ώμης (υοθ′) (= Erau înlocuitorii Preasfântului Silvestru, papă al Romei) tradus: *Să dzâcă **topotirite** și să înțălĕge **socotitori în loc, adecă namisnici**, carii era trimiși despre Svântul Silvestru, papa Râmului* (f. 534[r]), desemnarea numită prin semnificatul τοποτηρηταὶ (= locțiitori) apare glosată în românește ca atare, prin împrumut, *topotirite*, dar și printr-un calc de structură, *socotitori în loc*, și printr-un împrumut slav, *namisnici*, aflat în conștiința cititorului român din epocă.

[25] Vezi A. Bailly, *Dictionnaire grec français*, rédigé avec le concours de E. Egger, édition revue par P. Séchan et P. Chantraine, Hachette, 1997, *s. v.*

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

– Printr-o comparație, sunt traduse sensul și desemnarea în situații precum: Καὶ ἐυγῆκαν ἔξω εἰς τὸν πόλεμον με τὸν ἀνδρειὸτατον Ἕκτωρα καὶ ἔγιναν ἄπο τότε τόσαι σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι (σμζ′) (= Și ieșiră afară la război cu viteazul Hector și s-au făcut din acel ceas atâtea măceluri și vărsări de sânge), după cum urmează: *Și să loviră cu elenii și-i lua Ector viteazul în hiula calului **și-i tăia ca pre niște brusturi într-îmbe mânule*** (f. 139[r]). În alt loc, aceleași desemnări, denumite prin semnificații σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι, sunt traduse prin comparația, probabil familară, *ca butucii și ca buciumii*: Ἐγίνουντο σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι ὀπoῦ ἐγέμησαν οἱ κάμποι τῆς Τρωάδης ἀπὸ νεκρὰ σώματα (σν′) (= Se făcură măceluri și vărsări de sânge încât se umplură câmpii Troiei de trupuri moarte): *Și să săgeta și să tăiè în toate dzâle unii pre alalți, de dzăcè trupurele oamenilor **ca butucii și ca buciumii*** (f. 144[r]).

– Sensul este tradus de multe ori prin completare cu comentarii de mai mică sau mai mare amploare, inexistente în textul grecesc și care exprimă atitudinea traducătorului. Astfel, fragmentul Ὡς δὲ εἶδον τὸ γράμμα τοῦ τυράννου ἄπορῶ νὰ λέγω [γράφω, în cronograful lui Dorotei (p. 307)] τὶ ἔκαμαν εἰς τὸ ἅγιον καὶ ἀγγελικὸν σχῆμα των μοναχῶν (τλ′) (= Văzând scrisoarea tiranului, mă cutremur să spun [*scriu*, în Dorotei] ce au făcut sfântului și îngerescului cin al îngerilor) este tradus: *Iară dacă le marsă poroncă ca aceasta de la tiranul de împărat, minunedzu-mă și mă cutremur să cutedzu a scrie **den lucrurili de preste fire ce-au fost izvodind** ș-au fost făcând **aceștiè bogoprotivnici și bezdușnici** cătră svânta stemă îngerească a călugărilor* (f. 350[v]). Sensul din propoziția *τὶ* ἔκαμαν (= ce au făcut), redat în românește prin mai mulți semnificați: *lucrurile de preste fire ce-au fost izvodind*, apare completat printr-un comentariu exprimat prin doi semnificați inexistenți în original, un calc de structură și un împrumut slav: *aceștia bogoprotivnici și bezdușnici*. În cronograful tradus de Dosoftei, aceste adaosuri nu există, textul fiind foarte apropiat de cel grecesc: *Și dacă vădzură carte tiranului, nu poci spune ce lucrară în sântul și îngerescul cin călugăresc* (f. 235[r])[26].

– În alte cazuri, traducătorul sintetizează sensul; pornind de la o descriere neutră, cu determinări cantitative stricte: Ὅλα [τα καράβια] [...] ἠφανίσθησαν ὀδὲν ἐγλύτωσαν ἄπο τὰ χίλια ὀκτακόσια μόνον τρία καὶ ὑπῆγαν εἰς τὴν Συρίαν (τιβ′) (= Toate [corăbiile] au fost distruse. Nu s-au salvat din o mie și opt sute decât trei și au mers în Siria), el amplifică expresivitatea, pentru a crea o imagine cât mai impresionantă a catastrofei, dar informația este convertită, prin eliminarea determinărilor, în detrimentul adevărului: *N-au apucat **nici una** să margă în țara lor, la Siriè, dentr-o mie și opt sute de vasă ce au fost* (f. 328[r]). Textul tradus de Dosoftei păstrează intact sensul din original: *De n-au rămas den 1800 numai **trii** corabii* (f. 216[v]).

[26] Trebuie precizat însă că în textul tradus de Dosoftei există caracterizări de felul celor prezente în acest caz în ms. *3517*, precum și comentarii mai extinse în situații privitoare la probleme de religie.

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

– Tot o intervenție asupra sensului din textul grecesc se produce și în exemplul: Καὶ πολλὴ σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι ἔγινεν εἰς αὐτοὺς ὁ δὲ βασιλεὺς μόνον ἐγλύτωσε (τβ′) (= Și mult măcel și vărsare de sânge a fost într-înșii, numai împăratul a scăpat), tradus: *Și periră oștile împăratului rrău de tot, abiĕ au scăpat împăratul* ***cu puțânei oameni*** (f. 311^{v}). Raportul este invers față de exemplul anterior. Adevărul hiperbolic exprimat în textul grecesc, părând incredibil, este convertit în favoarea autenticității: ὁ δὲ βασιλεὺς μόνον ἐγλύτωσε este tradus *au scăpat împăratul cu* ***puțânei oameni***.

– O altă situație, frecventă, este cea în care completarea sensului din textul grecesc, ca urmare a înlănțuirii cauză–efect vizată de traducător, se realizează prin adăugarea unor unități de traducere[27]: subordonate consecutive, cauzale explicative, temporale. De exemplu: Καὶ ἔλυσεν ἡ πίσσα των ξυλών καὶ ὅλα [τα καράβια] ἐβώλησαν με τοὺς ἀνθρώπους (τιβ′) (= Și s-a topit smoala lemnelor și toate [corăbiile] s-au dus la fund, cu oameni cu tot) este tradus: *Și s-au topit catranul catargelor,* ***de s-au desfăcut și s-au împlut de apă*** *și s-au dus cu toatele în fundul mării, cu oameni cu tot* (f. 327^{v}–328^{r}). La fel, Καὶ ἀνέμου πολλοῦ καὶ σφοδροῦ γηνομήνου, πολλὰ ἄπο τὰ καράβια των ἐχθρῶν ἔκαταποντίσθησαν μετὰ των ἀνθρώπων (τιβ′) (= Și vânt mare și puternic s-a făcut, multe din corăbiile dușmanilor s-au scufundat cu oamenii) apare tradus: *Scorni un vânt mare și năprasnic,* ***de-au amestecat marea și o au turburat, de să fĕceră valurile ca munții*** *și nu să știe catargile cu oastea ce să fac [...] și să înecară cu oameni cu tot* (f. 327^{v}). În traducerea lui Dosoftei: *Și scornind vânt mare, multe corabii a vrăjmașilor să-necară, cu oștile cu tot* (p. 216^{v}).

Insistând asupra redării sensului cât mai complet și mai clar, traducătorul introduce o cauzală explicativă: Ἐκνεκρώθησαν ὅλα ἕως καὶ τὰ νερὰ τῆς θάλασσης ὁποῦ ἦτον σημᾶ (Η ὁποῖα ἕως τὴν σήμερον καλεῖται νεκρὰ θάλασσα) (κς′) (= Au fost ucise toate până la apele mării care era hotar (care până astăzi se numește Marea Moartă)) a fost tradus astfel: *Și pieriră toți oamenii și toate dobitoacele [...] și până marea care-au fost acolo aproape [...], de să cheamă până astădzi Marea Moartă.* ***Adevăratu-i moartă, că nici un lucru viu nu ĕste într-însă*** (f. 9^{v}).

Temporalele introduse prin *daca*, inexistente în textul grecesc, au, de asemenea, rolul de a clarifica sensul textului, cel mai adesea păstrând coerența, prin reluarea ideii exprimate anterior și întrerupte în urma inserării unor detalii: Καὶ καθὼς ἀνηγορεὐθη βασιλεὺς [...] τῇ ὥρα ἐκείνη ἔπεσεν ἡ τροῦλλα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ συνέτριψεν ὅλα τὰ πολύτιμα ὅποῦ ἦσαν μέσα καὶ πρῶτον [...] ὁ ἀσεβέστατος ἠθέλησεν νὰ δείξη ὅτι εἶναι δίκαιος (σκζ′–σκη′) (= Și cum l-au ridicat împărat [...], în același ceas a căzut turla bisericii mari, și s-au stricat toate lucrurile scumpe care erau înăuntru. Și mai întâi [...] nelegiuitul a vrut să arate că este drept). În traducere este inserată o temporală: *Și cum l-au*

[27] Vezi Roger T. Bell, *op. cit.*

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)

*rădicat împărat pre acesta păgân la Galiĕ la cetate, aşĕ au şi cădzut trula besĕrecii ceii mari ş-au zdrobit multe lucruri scumpe ce au fostu în svânta besĕrecă. **Şi dac-au stătut împărat**, iară el dentâiu să arăta dirept* (f. 210^{r}/210^{v}).

– În altă situaţie, conţinutul supralingvistic determină necesitatea unei schimbări la nivelul desemnării: Καὶ ἄλλα ζῶα ἐχάθησαν εἰς τὸν πάγον ἐκεῖνον, καὶ τοῦ καλοκαιρίου ἐρχομήνου, ἦλθε Σουφιάμ μὲ πολὺ φουσᾶτον (τιβ′) (= Şi alte animale s-au pierdut în îngheţul acela şi, vara, veni Sufiam cu multe oşti). Realitatea desemnată prin semnificatul grecesc καλοκαίρι (= vară) nu putea corespunde realităţii româneşti (unde iernii îi urmează primăvara) şi, de aceea, traducătorul a intervenit, traducând pe καλοκαίρι prin „primăvară": *Şi de alte dobitoace au pierit de acĕ iarnă mare. Iară dacă agiunsă **primăvara**, veni Sufian despre Eghipet cu oşti multe* (f. 327^{r}). În textul tradus de Dosoftei, această inadvertenţă a trecut nesesizată: *Şi la **vară** veni Sufiian cu multă oaste* (f. 216^{r}).

III. Traducerea cronografelor greceşti reprezintă o încercare cu dificultăţi greu de depăşit şi în zilele noastre. Cu atât mai dificilă va fi fost în secolul al XVII-lea realizarea unei compilaţii Kigalas – Dorotei în româneşte, ca aceea din „tipul Danovici". Se poate presupune că această operaţie, anevoioasă şi din cauza volumului lucrării (ms. *3517* cuprinde peste 600 de foi), nu numai ca urmare a diversităţii subiectelor, era resimţită ca o necesitate în epocă, cu certitudine, în primul rând pentru că reprezenta o sursă uriaşă de informaţii. Cu atât mai valoroasă devine o asemenea traducere când preocuparea permanentă a traducătorului de a lămuri conţinutul textului grecesc este rezolvată prin competenţă lingvistică şi prin talent literar. Aceste caracteristici conferă *Hronografului den începutul lumii...* valenţele unei scrieri originale.

CHRONIQUE DÈS LE COMMENCEMENT DU MONDE... – UNE TRADUCTION DU GREC

RÉSUMÉ

Œuvre de la deuxième moitié du XVIIe siècle, *Hronograf den începutul lumii...* représente une traduction complexe dont la manière suppose ce que E. Coşeriu appelle „el traducir" (opposé à la „transposición"). Les qualités essentielles de cette écriture sont la clarté et l'expressivité, dues à l'effort du traducteur de faire comprendre le mieux possible aux lecteurs le noyau de l'information contenue dans les textes grecs de Matheos Kigalas et de Dorotheos de Monemvasia, y inclus d'exprimer son attitude. Tout en s'appuyant sur la théorie de la traduction de E. Coşeriu et sur les trois concepts *désignation*, *signification*, *sens*, l'article ci-présent analyse quelques-unes des situations typiques pour ce qui est de la manière de traduire évoquée auparavant et qui font preuve de la compétence linguistique du traducteur – encore inconnu, bien qu'on ait proposé quelques hypothèses sur son identité – et de son talent littéraire.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1299 © 2002-2003 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:53:51 UTC)